

I.

A cím kissé félrevezető, hiszen Polányi több ízben hangot adott annak a véleményének, hogy a háború soha nem lehet megfelelő megoldás a népek, nemzetek, országok, régiók között kirobbant konfliktusokra. De egyébként is Polányi karakterétől, habitusától, meggyőződésétől teljesen távol állt a háborús mentalitás. Kende Péter történész, aki a 60-as években közvetlen közletről ismerhette meg Polányi Mihályt, ma úgy emlékszik vissza egykori mesterére és példaképére, hogy kevés olyan szelíd, békeszerető embert ismert, mint ő volt; személyiségétől teljesen idegen volt a militarista gondolkodás és attitűd. Hasonló véleménnyel voltak róla mindazok – kollégák, barátok, hosszabb-rövidebb ideig vele együttműködők –, akiknek ugyancsak alkalmuk volt az évek során közelebbről is megismerni Polányit.

Vajon akkor mire utal a címben a háború kifejezés, mégha idézőjelben van is? Milyen értelemben írok Polányi "háborújáról", s mindjárt többszámaban, Polányi "két háborújáról"?

Az élet úgy hozta, hogy Polányi két ízben került egészen közeli kapcsolatba a háborúval, szólt bele közvetlenül is életébe a háború. Első ízben a maga fizikai valóságában élte meg az első világháborút a század 10-es éveiben. Igaz, nem közvetlenül a fronton teljesített kötelező szolgálatot, hanem a hátszágban, mégis alapélménye maradt a háború a maga minden szörnyűségével, kegyetlenségével. Másodszor a 20. század második felének 50-es és 60-as éveiben vesz majd részt – de most már "önkéntesként" – abban a szellemi harcban, amit a korszak ideológusai "hidegháború"-ként aposztrofáltak.

Polányi orvosi diplomáján még meg sem száradt a tinta, amikor kitört az első világháború, s pár napon belül kézhez kapta katonai behívóját. A behívóból kitűnt, hogy nem a frontra vezénylik, hanem a hátszágba, egy viszonylag csendes délmagyarországi kisvárosba, Zentára. A szolgálat éppenséggel nem volt megerőltető. Polányi – nővéréhez, Laurához írt leveleiben – rendszeresen beszámolt frissen szerzett tapasztalatairól, benyomásairól. Örömmel újságot, hogy a napi munka mellett marad ideje az olvasásra, tanulmányai folytatására és meditálásra.

De pár hét múlva változott a helyzet, Zentára egyre-másra kezdtek érkezni a sebesültek. Polányi egyre gyakrabban találkozik a frontról a hátszágba vezényelt katonákkal, akik tele vannak panasszal. A szavaikból azt veszi ki, hogy ez bizony nem az ő háborújuk, s nem értik, mi keresnivalójuk van ebben. Polányi elgondolkodik azon, hogy a rövidnek ígért háború miért tart olyan soká, milyen célokért folyik valójában, s hogy mi is lehet a kimenetele.

1917 őszén Polányi megbetegszik, leszerelik, Budapesten és Bécsben gyógykezeltetni magát. A lábadozás heteiben veti papírra "A békeszerzőkhöz. Nézetek az európai háború és béke feltételeiről" című tanulmányát, amely

rövidesen megjelenik a *Huszedik Század* 1917/2. számában. Majdnem ezzel egy időben nyújtja be disszertációját a Budapesti Egyetemre. A dolgozat a “Gázok (gőzök) adsorbtiója, szilárd nem illanó adsorbensen” címet viseli. Polányi teljesítményét a minősítő bizottság kiválónak tartja. A doktori dolgozat témája arra enged következtetni, hogy Polányi ekkor már végleg elhatározhatta, nem az orvostudományban képezi tovább magát, hanem áttér a fizikai kémiára. A dolgozat ugyancsak 1917 végén jelent meg nyomtatásban. A tanulmányt joggal tekinthetjük Polányi tudományos pályafutása első jelentős mérföldkövének, bár már ezt megelőzően is jelentek meg publikációi kémiai és fizikai témakörben. Most már nyilvánvalóvá vált, hogy Polányi egyértelműen az akkoriban fejlődésnek induló új diszciplinának, a fizikai kémiának kötelezte el magát.

Mint már említettük, Polányinak Zentán a katonai szolgálat mellett elég ideje maradt arra, hogy elgondolkozzék a harmadik éve folyó világháború értelmetlenségén, s az ezt követő béke kilátástalanságán. A békeszerzőkhöz című társadalomfilozófiai tanulmányában meggyőzően bizonyítja be, hogy az Európában urakodó politikai eszmék szükségszerűen vezetnek zsákutcába, s hogy a nagyhatalmak háborús ideológiájából logikusan következik egy olyan béke, amely nemcsak hogy nem kínál megfelelő megoldást Európa problémáira, hanem még inkább kiélezi és elmélyíti konfliktusait.

Polányi 1917-ben, azaz több mint nyolc évtizeddel ezelőtt vetette papírra azokat a sorokat, amelyek mind a mai napig nem veszítették el aktualitásukat. Mit is állít tanulmányában Polányi? Nem kevesebbet, minthogy a nagyhatalmak olyan politikát folytatnak, amely prolongálja és konzerválja Európa súlyos konfliktusait.

Polányi választ keres az öt foglalkoztató kérdésekre. Miért foszlottak szét a háború gyors befejezéséhez fűzött remények? Miért nem sikerült az európai országok számára elfogadható kompromisszumot kínálni? A válasz roppant egyszerű – válaszolja Polányi –, az egyes államok politikusai semmit sem tanultak a történelemből. A háború harmadik évében változatlanul ragaszkodnak országuk korlátlan szuverenitásához, mereven elzárkóznak attól, hogy szomszédaikkal bármiben is együttműködjenek és megegyezzenek. Az egymás mellett élő népek békéjének kilátásai éppen ezért egyre reménytelenebbek, egy igazságos béke megvalósításának esélyei a nullára csökkentek.

“Amíg az európai nagyhatalmak kölcsönösen le nem mondanak hatalmuk szabad (értsd:korlátlan) gyakorlásáról – figyelmeztet Polányi – addig minden őszinte béketörekvésünk hiábavaló.” Majd így folytatja: “Az állami szuverenitás dogmája úgy működik mint az a fajta vallás, amely híveit feláldozza az eszmének.” A korlátlan szuverenitással szemben áll az “egységes Európa eszméje”, amelyre Polányi úgy tekint mint “megcsonkított életünk újraalkotása”-ra.

Polányi természetesen tisztában van azzal, hogy az egységes Európa gondolata nem a közeljövő realitása, s gyakorlatban való megvalósítása méginkább csak egy igen távoli cél lehet. Ennek ellenére bízik abban, hogy az egységes Európa eszméje

majd megvalósul. Ugyanis – fűzi tovább gondolatait Polányi – “az egységes Európa ideájának nincs alternatívája”. Érdemes éppen ezért Európa népeinek elgondolkodniuk azon, hogy készek-e meghozni a szükséges áldozatokat az ügy érdekében, illetve érdemes mérlegelniük azt, hogy minél hamarabb hozzák meg azokat az áldozatokat, amelyek közelebb viszik Európai népeit az igazságos békéhez, annál valószínűbb, hogy a következő generációkat már nem fenyegeti a háború a maga szörnyűségeivel.

II.

Polányi nem érthette meg, hogy jóslata beváljék, sőt generációja szembetalálta magát egy az addiginél is pusztítóbb háborúval. Alig két évtizeddel később Polányi egy még szörnyűbb kataklizmának lehetett tanúja. Tapasztalnia kellett, hogy a 30-as évek közepétől a német szupremáció hogyan kényszeríti térdre a világot, hogyan igázza le Európa népeit, s fosztja meg őket legegységibb jogaiktól, az életüktől.

Polányit második emigrációja kezdetétől még az addiginél is intenzívebben foglalkoztatta a szabadság mibenléte. Mit tehetünk és mit kell tennünk annak érdekében, hogy megőrizzük az emberi szabadságot mint legfőbb értéket, legyen szó egy ország, egy nép, egy ember szabadságáról, illetve a gondolkodás, a kultúra, a tudomány szabadságáról. Tanulmányok egész sorát szenteli ezeknek a kérdéseknek Mi a kötelessége e téren a szellemi elitnek, a kultúra és a tudomány művelőjének, ha méltó akar lenni feladatához?

Polányi a 20-as évek végén, a 30-as elején több ízben is elutazik a Szovjetunióba, hogy a saját szemével győződjön meg az ott végbemenő folyamatokról, hogy közvetlen közelről tanulmányozza a tényeket, és a szerzett tapasztalatok alapján vonja le a következtetéseket.

Éles vitákat folytatott Buharinnal és más szovjet tudósokkal a tudomány szabadságáról, a tudomány tervezésének kilátástalanságáról. Az utazások során szerzett benyomásait a “USSR, Economics – Fundamental Data, System and Spirit” (1935) című tanulmányában összegezi. Kimutatja, hogy a Szovjetunió gazdasági rendszere ingatag és életképtelen, politikai berendezkedése antidemokratikus, totalitárius, a tudományos gondolkodást gúzsba köti a dogmatikus, a tervezést kötelezővé tevő szisztéma, ami eleve gátat szab a tudomány fejlődésének.

Polányi az 50-es évek elején elérkeztnek látta az időt arra, hogy ne csak elméletileg bírálja és ítélje el a Szovjetunió és a többi keleteurópai ország gazdasági, politikai és tudományos berendezkedését, hanem hogy tevőlegesen is bekapcsolódjék a nyugati polgári értelmiség azon mozgalmába, amely kiveszi a részét a gondolat szabadságért folytatott harcból. Polányi azt ajánlotta, hogy Nyugat-Európa és a többi kontinens polgári értékeit előnyben részesítő tudósai

fogjanak össze ennek érdekében. Ezt azért is tartotta fontosnak, mert a nyugati értelmiség egy bizonyos részét is megtévesztették, mondhatni megfertőzték a szovjet tudomány és kultúra látványos "sikerei"

Polányi úgy ítélte meg, hogy haladéktalanul ki kell ábrándítani ezeket az értelmiségieket, s be kell bizonyítani, hogy egy nagy illúzió áldozatai. Polányi meg volt győződve arról, hogy a kiábrándítás csakis akkor járhat sikerrel, ha offenzív támadást indítanak a látszatdemokrácia leleplezésére. Tisztában volt azzal, hogy a feladat nem lesz könnyű, mivel egy finoman kidolgozott manipulációval kell felvenni a harcot. Hosszú és kemény küzdelemre kell számítani – jelentette ki Polányi – A küzdelem az agyakért folyik, a tisztánlátásért, a gondolkodó emberek megnyeréséért.

Polányi a 40-es évek végén került szorosabb kapcsolatba Arthur Koestlerrel, akinek akkor már határozott elképzelései voltak arról, milyen legyen az az értelmiségieket tömörítő szervezet, amely képes felvenni a gondolkodás, kultúra, a tudomány szabadságáért folytatandó harcot a totalitárius erőkkel szemben. Koestler 1949-ben megnyeri Polányit az ügynek, s közösen – más értelmiségieket is bevonva a munkába – létrehozzák a Congress for Cultural Freedom-ot.

Polányi – mint ismeretes – 1947-ben cserélte fel a természettudományi katedrát a társadalomtudományi katedrával. Rövid időn belül filozófiai, episztemológiai, etikai tanulmányok egész sora lát tőle napvilágot, különféle diszciplínákat művel egyidejűleg, s a szerteágazó témák zavarba ejtően gazdag választékával lepi meg hallgatóságát. E sorok írójának az a véleménye, hogy Polányinak a Congress for Cultural Freedom-ban vállalt szerepét az is motiválhatta, hogy a szervezet egy olyan fórumot kínált számára, amely lehetővé tette, hogy nagyszámú hallgatósághoz szóljon, sokakra hasson.

Polányi egyike volt a Congress for Cultural Freedom alapítóinak. A munkában felhasználta mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket az 1940-ben általa létrehozott Society for the Freedom of Science-szel kapcsolatban szerzett.

A Congress for Cultural Freedom első kongresszusát Nyugat-Berlinben tartották 1950-ben. Polányi a szervezőmunkában oroszánrészt vállalt, s ettől kezdve majd másfél évtizeden át működött együtt az európai és a tengerentúli szellemi elit jó néhány jelentős képviselőjével. A Congress for Cultural Freedom-ban – többek között – a már említett Arthur Koestleren kívül alapítóként résztvett Raymond Aron filozófus, John Baker zoológus, Daniel Bell politológus, E.F. Calvin kémikus, Theodosius Dobzhansky genetikus, Pierre Emmanuel költő, J.K. Galbraith közgazdász, Sidney Hook filozófus, Michail Josselson író, Irving Kristol, az *Encounter* című lap egyik alapítója, Melvin J. Lasky, a *Der Monat*, később az *Encounter* című lapok kiadója, Méray Tibor író, Nicolas Nabokov zeneszerző, Michael Oakeshott filozófus, Edward Shils szociológus, Ignazio Silone moralista, és sokan mások.

A Congress for Cultural Freedom alakuló kongresszusán a Szervező Bizottság elnökévé egyhangúlag Polányit választották meg, aki a munkába bevonta idősebbik fiát, Györgyöt és menyét, Priscillát. Ők ketten szerkesztették a Congress for Cultural Freedom különböző kiadványait. A résztvevők egyhangúlag fogadták el azt a Memorandumot, amit Arthur Koestler tervezett és terjesztett a kongresszus elé. Polányi teljes mértékben magáévá tette a Memorandum alapelveit és ezek szellemében irányította a Congress for Cultural Freedom tevékenységét.

A Memorandum az alábbi pontokat foglalta magába:

1. Az egybegyűltek magától értetődőnek tartják, hogy a szellemi szabadság az ember elidegeníthetetlen joga.
2. Minden embernek joga van arra, hogy megfogalmazza és kifejezésre juttassa a másokétól eltérő véleményét.
3. A szabadság és a béke elválaszthatatlanok egymástól. A béke csakis akkor tartható fenn, ha a kormányok lehetővé teszik, hogy a lakosság kritika tárgyává tegye a kormány cselekedeteit, és egy nemzetközi szervezethez fellebbezhessen, ha nem ért egyet annak döntéseivel.
4. A józan ész és a biztonság csakis akkor érvényesülhet, ha a béke szavatolható.
5. A szabadság a különböző vélemények megtűrésén alapul. A tűrés elvéből nem következik logikusan az intolerancia engedélyezése.
6. Nem létezik olyan filozófiai vagy gazdasági elmélet, amely azt állíthatná magáról, hogy ő a szabadság elvének egyedüli képviselője. Hasonlóképpen nem létezik olyan faj, vagy osztály, vagy vallás, amely egyedül magának vindikálhatná a szabadság definiálásának jogát.
7. Szükséghelyzetben korlátozható a szabadság, de világosan meg kell határozni a korlátozás időtartamát és ki kell mondani, milyen demokratikus ellenőrzésnek kell alávetni a korlátozást.
8. Nyilvánosan ki kell jelenteni, hogy a totalitárius államok rendszerének mind az elmélete, mind pedig a gyakorlata az egyén alapvető jogai és az emberiség fundamentális törekvései ellen irányul.
9. A totalitárius államok polgárait olyan pontosan meg nem határozott vádak alapján üldözik és ítélik el, mint "a nép ellensége", vagy "társadalmilag megbízhatatlan elem". A Memorandum kibocsátói ezt a magatartást tűrhetetlennek tartják.
10. A világ állapota nem lehet szilárd, amíg azt a szabadságot élvezőkre és a szabadságtól megfosztottakra osztják. A meglévő szabadságot meg kell védeni, az elveszett szabadságot vissza kell szerezni. Ez erre irányuló tevékenység elemi joga minden embernek.

11. A Memorandum kibocsátói vallják, hogy a totalitárius államok elmélete és gyakorlata a legnagyobb kihívás a civilizáció ellen az emberi történelem folyamán.
12. A szellem szabadságának a megvédése kötelesség, konstruktív felelet korunk kihívására.
13. A közömbösség vagy semlegesség ezzel a kihívással szemben egyenlő az emberiség ügye elárulásával.
14. A felhívás mindazokhoz szól, akik el vannak szánva arra, hogy visszaszerezzék az elveszett szabadságot.

Az alakuló kongresszust és az ott elfogadott Kiáltványt a korabeli sajtó úgy értékelte, hogy az egyszerre hirdetett szellemi offenzívát a totalitarizmus mindenféle formája ellen, követelve a kultúra és a tudomány tényleges szabadságát, s egyidejűleg eszmei támogatásáról biztosította mindazokat, akik a vasfüggöny mögött harcot folytatnak szellemi felszabadulásukért.

A Congress for Cultural Freedom következő konferenciáját 1953-ban Hamburgban tartották "Tudomány és Szabadság" címmel. A konferencia napirendjén három téma szerepelt. Az első a tudomány, az oktatás és kutatás szabadságát tárgyalta, hangsúlyozva, hogy a szabadságnak e három területen politikai és ideológiai kontroll nélkül kell érvényesülnie. A második téma keretében azt taglalták, hogy a nyugati tudósok viszonya a szovjet tömb országaiban élő kollégáikhoz egyszerre legyen kritikus és segítőkész. A harmadik téma előadói súlyos kritikával illették a hivatalos amerikai szerveket, mivel azok komoly akadályokat gördítettek egyes nyugati tudósok beutazása elé. (Ismeretes, hogy Polányi beutazását az Egyesült Államokba az ötvenes években – különböző indokokkal – nemegyszer megakadályozták. Nyilvánvaló, hogy a téma napirendre tűzésében ez is szerepet játszhatott.)

A hamburgi konferenciát méltató irodalom kiemelte, hogy mindhárom napirendi pont ajánlásában és a határozatok megfogalmazásában jelentős szerepe volt Polányinak.

Hasonlóképpen fontos szerepet játszott Polányi az 1955-ben Milánóban "A szabadság jövője" címmel megrendezett konferencián is. Ennek a konferenciának ő volt a fő szervezője, így annak alaphangját is ő határozta meg. Három napirendi témát javasolt. Az első az "Új Gazdasági Rend" címet viselte. Polányi azt javasolta a szakembereknek, gondolják végig egy sem nem kapitalista, sem nem szocialista formáció kereteit, azaz az ún. harmadik út lehetőségét. A másik téma a "Tények a Szovjetunióról" címet viselte. Ennél a napirendnél Polányi felhasználta mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a 20-as évek végén, a 30-as évek elején a Szovjetunióban tett utazásai során szerzett.

Igyekezett elérni, hogy erre a konferenciára hívjanak meg néhány kelet-európai író is. Az ő kezdeményezésére indult meg ez idő tájt a keleti-nyugati értelmiségiek párbeszéde.

Az 1956-os párizsi konferencián Polányi javaslatát elfogadva ismertették a magyar írók kiáltványát, és ugyancsak az ő javaslata alapján felhívást intéztek az egyes nyugati országok vezető politikusaihoz, hassanak oda, hogy egy bizonyos kvóta alapján fogadják be a Kelet-Európából érkező menekülteket.

E sorok írójának nem lehet feladata kitérni a Congress for Cultural Freedom valamennyi konferenciájára, mert az túlfeszítené a tanulmány kereteit. Viszont fontosnak tartja megemlíteni, hogy a Congress for Cultural Freedom másfél évtizedes történetének jól használható irodalma van, amelyet a tanulmány végén megtalál az olvasó.

Befejezésül egyetlen konferencia rövid ismertetésére térek még ki. A Congress for Cultural Freedom 1960-ban ünnepelte fennállásának 10-ik évfordulóját. Ezt a konferenciát ugyancsak Nyugat-Berlinben rendezték meg, tehát ott, ahonnan a szervezet útjára indult. A Congress for Cultural Freedom-ról méltatói megállapították, hogy az évek során a hozzá csatlakozók száma jelentős mértékben megnőtt, néhány százról több ezerre duzzadt, s befolyása valamennyi kontinensre kiterjedt. A jubileumi konferencia fő referátumát Polányi tartotta "Posztideológiai korszak" címmel. Mellette még Edward Shils amerikai szociológus "Modernitás és tradíció" című, valamint Raymond Aron francia filozófus "A demokrácia jövője" című előadásait emeli ki a szakirodalom.

Áttekintve Polányi oeuvre-jét megállapítható, hogy a Congress for Cultural Freedom-ban kifejtett tevékenysége három nagyobb lélegzetű munkájával és jó néhány más egyéb tanulmányával mutat szoros összefüggést. Az 1940-ben megjelent *The Contempt of Freedom. The Russian Experiment and After* című esszégyűjteménye egy sor olyan gondolatot előlegez, amelyek a Congress for Cultural Freedom érdeklődésének a középpontjában álltak. Olyanok például mint a tudomány szabadsága, a tudomány központi tervezésének elutasítása. A másik jelentős munkája, amely szintén több ízben "visszaköszön" a Congress for Cultural Freedom programadó előadásáiban az 1951-ben *The Logic of Liberty* címen megjelent könyve. Ebben a szabadság és a demokratikus társadalom működésének feltételei azok a központi gondolatok, amelyek a szervezet munkájában is kiemelt helyen szerepelnek. Végül a harmadik Polányi mű, amelyben mintegy összegeződnek azok a tapasztalatok, amelyeket a szervezet tevékenysége során szerzett Polányi, a *Beyond Nihilism* címet viseli. Ebben az 1960-ban megjelent műben a szerző kifejezésre juttatja aggodalmát a demokráciáért, felsorakoztatja mindazokat a veszélyeket, amelyek a polgári demokrácia értékeit fenyegetik.

A 60-as évektől a Congress for Cultural Freedom figyelmének középpontjában az ember személyes szabadságának a kérdése áll. Bár Polányi ekkor még nem vonul ki teljesen a Congress for Cultural Freedom-ból, de már kevésbé intenzíven vesz

részt a szervezet irányításában. Fokozatos visszavonulásának egyik oka az volt, hogy a mozgalom vezetőit egyre gyakrabban érték támadások azért, hogy szponzorai között szerepelt a CIA is. Polányit ezek a támadások érzékenyen érintették, mivel kínosan vigyázott arra, hogy a szervezet megőrizze függetlenségét. Polányinak – többen állítják – hosszú ideig nem volt tudomása arról, hogy az egyik szponzor a CIA. S bár Polányi tisztában volt azzal, hogy egyes kelet-európai értelmiségi mozgalmakat a KGB pénzeli, mégsem tartotta elfogadhatónak, hogy hasonló eszközökkel éljen ő is.

Polányi életének figyelemreméltó időszakát képezi az a mintegy 10-12 év, amit a Congress for Cultural Freedomben, néhány éven át annak vezető szervében töltött. E sorok írója úgy ítéli meg, hogy Polányi magától értetődőnek tartotta aktív részvételét ebben a szervezetben, amit kimondottan azzal a céllal hoztak létre, hogy élére álljon a tudomány és a kultúra szabadságáért vívott harcnak. Teljes odaadással működött együtt olyan kiváló személyiségekkel, akik az általuk művelt tudományterületen is jelentőset alkottak. Polányi egyike volt a 20. század azon tudósainak, akik nem keveset tettek azért, hogy az évszázadok során létrehozott szellemi értékek ne menjenek veszendőbe. A Congress for Cultural Freedom tanúja volt Polányi erre irányuló erőfeszítéseinek.

A Polányi Mihály életében szerepet játszó mindkét háború kitörölhetetlenül rányomta bélyegét gondolkodására, személyes elkötelezettségére, tudósi magatartására. Mindkettőben a humanista ember áll előttünk, aki számos kortársánál előbbre látott, aki képes volt felismerni a mélyebb összefüggéseket, s aki nem sajnálta idejét és energiáját egy olyan ügy szolgálatába állítani, amiért az utókor csak ritkán mond köszönetet.

Irodalom

- Peter Coleman (1989): *The Liberal Conspiracy*. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe. The Free Press, A Division of MacMillan Inc. New York – Collier Macmillan Publishers, London.
- Peter Coleman (1999): What was the Congress for Cultural Freedom = *Quadrant*, October 1999 pp. 66-69.
- Edward Shils (1990): Remembering the Congress for Cultural Freedom. = *Encounter*, Sept. 1990 pp. 55-63.

Kmeczkó Szilárd

**A HAGYOMÁNY FOLYTONOSSÁGA ÉS MEGSZAKÍTOTTSÁGA
POLÁNYI MIHÁLY GONDOLKODÁSÁBAN**

Abstract

In my presentation relying on Helmut Kuhn's 'Personal Knowledge and the Crisis of the Philosophical Tradition' (1968), I will attempt to point out those elements that link Michael Polanyi's thinking to the philosophical tradition. By doing so, I will also try to look at Kuhn's claim according to which the conception of personal knowledge should be considered as the adequate answer to the crisis of the philosophical tradition in the 20th century and Polanyi as the founder of the way leading out of the crisis.

Based on the results of Kuhn's paper and Richard Rorty's 'Solidarity or Objectivity?' (1991), I will try to show the limitations of Polanyi's pragmatism. I will debate Rorty's views, who argues that Polanyi solely founds objectivity in the desire for solidarity. Both Kuhn and Rorty will help us to look at the relation of Polanyi's great experiment to the philosophical tradition in the way that it appears for us today.

Tisztelt Hallgatóság! Előadásomban Polányi Mihály filozófiai törekvésének a nyugati filozófia hagyományához való kapcsolódásait vizsgálom. Kapcsolódásait, mivel attól függően, hogy Polányi gondolkodásának mely vonulatát emeljük ki a többi közül mint számunkra elsőrendűen fontosat – lehet ez az evolúció általa adott interpretációja, ismeretelmélete, a tudomány köztársaságáról adott leírása, avagy netalán a transzcendenciához való viszonyulás szövegeiben kibontakozó lehetősége –, a felvetés, immáron kérdéssé átformálva, többféleképpen is megválaszolható. Beszélgetőtársul egy olyan szerzőt választottam, aki harminchárom évvel ezelőtt köszöntötte elemzendő írásával az idős mestert. Helmut Kuhn „Személyes tudás és a filozófiai tradíció válsága” című esszéje 1968-ban az *Értelem és remény*-ben¹, a teljes egészében Polányi Mihály gondolkodásának szentelt kötetben látott napvilágot. Kuhnmal egyetértve, illetve részben vitázva, de mindenképpen a vele folytatott dialógus segítségével szeretnék megjegyzést fűzni Richard Rorty Polányit is érintő következő kijelentéseihez:

¹ Thomas A. Langford and William H. Poteat (szerk.): *Intellect and Hope. Essays in the thought of Michael Polanyi*, Duke Univ. Press-Durham, N.C., 1968, 111-135.p.

„Az életüket szélesebb kontextusba helyezve reflektív emberi lények számára két fő mód van, hogy megpróbáljanak értelmet adni életüknek. Az első az, hogy elmondják a történetét, mivel járultak hozzá egy közösséghez. (...) A második mód az, hogy önmagukat, mint nem-emberi valósággal közvetlen kapcsolatban levőt írják le. (...) [A]z első típusba tartozó történetek a szolidaritásvágyat, míg a másik típusba tartozók az objektivitás iránti vágyat példázzák. Amíg az ember a szolidaritást keresi, addig nem foglalkoztatja a választott közösség gyakorlatának viszonya valami közösségen kívülihez. Amennyiben az objektivitást keresi, az őt körülvevő valóságos személyektől nem úgy tartja távol magát, hogy önmagát más, valóságos vagy képzeletbeli közösség tagjának gondolja, hanem inkább úgy, hogy kapcsolódik valamihez, ami leírható anélkül, hogy bármilyen emberi lényre vonatkozna. (...) Akik az objektivitásra kívánják alapozni a szolidaritást – nevezzük őket ‚realistáknak’ –, azoknak az igazságot a valóságnak megfelelően kell értelmezniük. Így a meggyőződések és az objektumok közötti sajátos viszonyoknak helyet adó metafizikát kell alkotniuk, amivel megkülönböztetik az igaz és a hamis meggyőződéseket. (...) Ezzel szemben sem metafizikát, sem ismeretelméletet nem várnak el azoktól, akik – nevezzük őket ‚pragmatistáknak’ – az objektivitást a szolidaritásra egyszerűsítik le.”² A realista és a pragmatista szándékoltan kielevezett szembeállítását követően Rorty Polányi Mihályt a pragmatisták oldalán helyezi el, többek között Thomas Kuhn és Wittgenstein társaságában, akik – szögezi le Rorty – „éppen azért pragmatisták (...) mert bizalmatlanok azzal a pozitívista eszmével szemben, mely szerint a racionalitás az alkalmazott kritériumok kérdése”³.

Kétségtelenül rendkívül találónak, de egyúttal meghökkentőnek is találjuk a Rorty által ekként olvasott szövegekből kibontakozó Polányi-képet. Ráismerünk – ez nem vitás –, de az általunk ismert Polányitól, bár gondolkodásának fontos vonása tekintetében különbözik – és voltaképpen mindegy is, miként ítéljük meg Polányi gondolkodásának ezt az oldalát –, nem is olyan egyszerű a különbözőzés forrásának pontos megragadása. Helmut Kuhn szövegének elemzése, illetve a vele szemben kialakított álláspontunk reményeim szerint egyúttal Rorty Polányi Mihályával kapcsolatos furcsa benyomásunkat is érthetőbbé teszi.

Miben áll a nyugati filozófia hagyományának válsága, amire Kuhn a címben már utalt? Szövegének első részében főbb vonalait tekintve megrajzolja saját Polányi-portróját. Ismerteti a személyes tudás előzményeit, születésének körülményeit, azaz, hogy az átfogó egészként értett valóság, ami Polányi filozófiájában feltárul, eredetileg egy speciális tudásterület, a természettudományok

² Richard Rorty: „Solidarity or objectivity?“, in: *Objectivity, relativism, and truth. Philosophical papers volume 1*, Cambridge Univ. Press, 1991, 21-22.p. (magyarul: in: *Hiány*, 1993. VI-VII. sz., 36-41.o.)

³ *Hiány*, 37.o.; Rorty, 1991, 25.p.